

EGY JÉGESŐ HATÁSA: A JÁSZBERÉNYI SZENT KÚT KELETKEZÉSE

THE EFFECT OF A HAILSTORM: THE ORIGIN OF THE HOLY WELL OF JÁSZBERÉNY

Vincze János Farkas

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány célja a jászberényi szentkúti templom keletkezéstörténete kapcsán bemutatni a hit és természet összefonódását a felvilágosodást megelőző jászsági néplélekben. A jászberényi szent kút keletkezésének vélt és valós okai feltárásával, a korabeli gazdasági állapotokkal és a helyiek szükségleteivel összevetve kirajzolódik a profán és szakrális világ összekapcsolódása.

Abstract

The aim of the study is to present the intertwining of faith and nature in the pre-Enlightenment folk spirit of Jászság in the context of the history of the church in Szentkút (meaning “Holy Well” in Hungarian). By exploring the assumed and real reasons for the emergence of the holy well in Jászberény, and comparing the economic conditions of the time and the needs of the locals, the interconnection of the profane and the sacred world is revealed.

Kulcsszavak: templomépítés, hiedelmek, időjárás, Jászberény

Keywords: church construction, beliefs, weather, Jászberény

Bevezető

Jelen munka szorosan kapcsolódik a jászberényi szentkúti templom történetéhez, ám nem a templommal és annak építésével, hanem a templom keletkezésének hátterével és a kialakult, szentnek nevezett kúttal foglalkozik. Cél a szent kút keletkezésének körbejárása. A történet szerint 1747. június 28-án oly hatalmas jégeső volt, hogy egy domb oldalából víz fakadt fel. A jégeső elmúltával, a vízfakadás helyénél kút ásásába fogtak. Megtisztították a forrás környékét és megaltatták a ma is látható kutat, majd tovább ástak. A legenda szerint

munka közben hangokat hallottak. „Áss, áss, de Szent Fiamat meg ne vágd!” Végül négy méter mélységben megtalálták a fából készült Pieta-szobrot, ami a mai napig látható a kápolnában.¹ Érdeemes megjegyezni, hogy a Magyar Katolikus Lexikon szerint már Szűz Mária képe jelent meg a vízben.² Tehát eltérések mutatkoznak a jelenésekben.

A források

A legendával kapcsolatosan primer forrás nem maradt fenn. Jászberény város tanácsának jegyzőkönyvei és korabeli iratai nem tesznek említést sem a jégesőről, sem a megtalált szoborról. Azonban jól dokumentált a még ugyanabban az évben megkezdett templomépítés. A városban lévő ferences rendház historia domusában feljegyezték a jégesőt és annak súlyos csapását. Azonban vízfakadásról nem esett szó.³ Másodlagos forrásként Besenyi Vendel a szentkúti templom keletkezéstörténete kapcsán úgy fogalmazott, hogy „templomunk története a szentkút legendájával kezdődik.”⁴

A korszak szegényes feljegyzéseihez képest azonban jóval több forrás áll rendelkezésre, ezek pedig kellő támaszt nyújtanak a későbbiekben. Besenyi gondolatára visszatérve a kérdés a következő: a legendában mi a valóságos elem?

A jégeső napja

Elsőként egy bagatellnek tűnő adat tisztázása szükséges, amely, ahogyan a későbbiekben látható lesz, igen is fontosnak bizonyult: mikor volt a jégeső? A szakirodalomban három időpont kering az eset kapcsán. Bagi Gábor 1747. június 27-ét említette,⁵ Besenyi Vendel Kiss Lajos kéziratára hivatkozva június 27-ét, míg Szántó Konrád és Blénessy János munkája alapján június 28-át is megemlíti a jégverés napjaként.⁶ Jászberény katolikus élete c. kötetben azonban csak június

¹ Besenyi Vendel: A Szentkúti (Szűz Mária Neve) templom. In: Jászberény katolikus élete. Szerk.: Suba Györgyné Kocsis Julianna. Jászberény, 2010. 106-108. p.; 106. p. (továbbiakban: Besenyi, 2010.)

² Magyar Katolikus Lexikon 5. kötet. Homo-J. Szerk.: Viczián János. Budapest, 2000. 687. p.

³ Szántó Konrád: A jászberényi ferences templom története. [s.l.] 1974. 71. p. (továbbiakban Szántó, 1974.)

⁴ Besenyi Vendel: A jászberényi szentkúti templom története. Jászberény, 2016. 7. p. (továbbiakban: Besenyi, 2016.)

⁵ Bagi Gábor: A Jászkunság központja az eladatás után (1702-1830) In: Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Szerk.: Pethő László. Jászberény, 2014. 214-308. p.; 286. p. (továbbiakban: Bagi, 2014.)

⁶ Besenyi, 2016. 7-8. p.

27-e jelent meg.⁷ Szántó Konrád június 28-át tette meg az ominózus napnak; munkájában felhasználva a ferences rendház historia domusát is.⁸ Réthly Antal Szent Péter és Pál apostolok ünnepe előtti éjjelről írt munkájában, így június 28-29-ére datálta az eseményt, szintén a rendház historia domusára hivatkozva.⁹ Mivel Réthly és Szántó is a ferences rendház historia domusát vette alapul, valamint Szent Péter és Pál napja június 29-e, továbbá a historia domus az egyetlen korabeli írásos említése az elemi csapásnak, így ez tekinthető elfogadhatónak. A házkönyv az alábbi írt a jégesőről: „Június 28-án este 10-kor, anélkül hogy a vihart dörgés vagy villámlás előzte volna meg, váratlan gyorsasággal az eget baljósan fekete felhők borították be. Pillanatokon belül megeredtek az ég csatornái, melyekből nem annyira eső, mint inkább tojás, sőt ökölnagyságú jégáradat zuhogott a szerencsétlen városra. Rettenetes volt hallgatni a szélvihar bőmbölését, de még inkább a mindent elpusztító jégözön zuhogását. Az állatok kétségbeesve bőgtek, az emberek azt hitték, hogy az utolsó ítélet napja érkezett el. A jégverés nemcsak a kolostor déli szárnyának összes ablakát zúzta be, hanem a templom minden ablakát is, sőt a rendház és a templom tetőzetének héjazatát is úgy átluggatta, mintha kartács tűzzel árasztotta volna el az ellenség.”¹⁰

A jászberényi jégverésről közvetetten maradt feljegyzés Jászki-séren is. „Az Jasz Birinyi Tanácsnak Instantiaja az Jégeső által tett Karokk deputatio irant olvastatvan az Ttes úr egy Aranyat és Nmes Districtusok pedig 20 R forintokat Conferaltak.”¹¹ E forrás mindenképpen jelentős, mivel kisebb elemi csapások esetén nem köröztették meg a segíelyezést más településeken.

Időjárás az 1740-es években

Mivel még jócskán a felvilágosodás előtti időről van szó, az emberek a különféle csapásokban mindenképpen isteni jelet láttak. Érdemes egy vargabetűt tenni és röviden kitérni az 1740-es évek időjárására és elemi csapásaira. Elsőként le kell szögezni, hogy elenyésző adat maradt fenn a Jászság területére vonatkozóan. Azonban mégis érdemes foglalkozni ezekkel, mivel segítik a kút fontosságának megértését. A harmincas évek végét, negyvenes évek első felét az újra és újra visz-

⁷ Besenyi, 2010. 106. p.

⁸ Szántó, 1974. 71. p.

⁹ Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800-ig. Budapest, 1970. 177. p. (továbbiakban: Réthly, 1970.)

¹⁰ Szántó, 1974. 71. p.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL JNSzML) V. 617. Jászkisér. Hocce Protocollum Kisériense, Anno 1747. 90. p.

szatérő pestis jellemezte. 1738-39-ben Jászapátiban pestis tombolt.¹² A jászárokszállási Nemes Nagy János naplójából tudni, hogy 1740-ben az állatállományt tizedelte betegség, míg az 1740/41-es tél egészen májusig eltartott, és a takarmányban keletkezett jelentős hiány. Szintén Árokszálláson a vetések és a szőlők szenvedtek jelentőst károkat a az 1743-ban tomboló szelektől.¹³ Jászberényben az 1744-es év búzatermése szűkösnek bizonyult. A lakosság számára a tanács osztott ki hat verem búzát.¹⁴ Ez év nyara pedig igencsak esős volt.¹⁵ Az 1745-ös év a Jászunkság számára történelminek bizonyult, megtörtént a redempció. Ez a jogi aktus azonban jelentős terheket is jelentett a lakosság számára. Az önmegváltás terhei hatalmasok voltak. 580 000 forint és 1 000 lovaskatona kiállítása. A terhek akkorák voltak, hogy Berényből 1748 tavaszán már inkább kiköltöztek egyes lakosok.¹⁶

Az anyagi terhek mellett az időjárással is meg kellett küzdeni. Jászapátinál a Holt-Tarna öntött ki.¹⁷ Nemes Nagy János erre az évre vonatkozóan bőséges termésről írt,¹⁸ de a következő év ismét ínségesnek bizonyult. Jászberényben nagy hiány alakult ki búzából. „Látván a N Tanács a Lakosokk sok féle inségeket, Kiváltképpen a Kenyer dolgáb; jóllehet az országb Közönségesen a búzanak köble 12 Marjason, s többon folyik, a Lakosakk mind azonaltal 3fton resolvaltatik, úgy mind azon által, hogy senkinek nyereségre való ne adattasik, hanem csak maga szükségére való.”¹⁹ Az árokszállási naplóírótól tudni, hogy az év vége enyhe és nedves volt.²⁰ Ez pedig kihatott a következő esztendőre. Hiszen az állatállományra is hatást gyakorolt, könnyebben elkaphattak betegségeket. Ez történt Jászapátin, ahol a tanács kihirdette, miszerint „Ki Ki tapasztallya, hogy az marhák sok

¹² Vándorfy János: Jász-apáthi város egyházának multja és jelene. Eger, 1895. 71. p. (továbbiakban: Vándorfy, 1895.)

¹³ Csikós Gábor: Nemes Nagy György jászsági naplója 1759-1769 (1820). Szolnok, 2017. 43-44., 48. p.

¹⁴ MNL JNSzML V. 1.a. Jászberény. Prothocollum Decisionum Senatorialium. 1744. május 13. 2. p.

¹⁵ MNL JNSzML V. 1.c. Jászberény. Hivatalos Tudósítások 1743-1744. 9. cs. 110. sz. – Kisériek levele Nemzetes Vitézlő Takó Mátyásnak Jász Berénybe; MNL JNSzML V. 1.a. Jászberény. Prothocollum Decisionum Senatorialium. 1744. július 26. 6. p.

¹⁶ Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745-1848. Szolnok, 1995. 22., 27. p.

¹⁷ MNL JNSzML V. 610 Jászapáti. Prothocollum Oppidi Jász-Apáthy. 1745. december 5. 15. p.

¹⁸ Csikós, 2017. 52. p.

¹⁹ MNL JNSzML V. 1.a. Jászberény. Prothocollum Decisionum Senatorialium. 1746. június 9. 20. p.

²⁰ Csikós, 2017. 54. p.

helyeken hullonak, azért senki idegen dögös helyről marhát be ne hajcson, sőt még oly helyekén jóságával ne-is járjon, mert érdekes büntetését el veszi.”²¹ Nemes Nagy János 1747. évre vonatkozó összefoglalója szerint a nedves telet hideg március, majd száraz és meleg nyár követte, végül pedig sáskajárás pusztított.²² A gazdasági- és környezeti terhek alatt a Jászság lakossága várta a javulást, jobb körülmények elérkezését.

A szakrális és a profán világ találkozása

A közösségeket ért jelentős csapások után a 18. század első felében gyakran emeltek szakrális emléket hálából az isteni beavatkozásért. Jászapátiban a korábban említett pestis megszűnésekor hálából kápolnát emeltek, amely oltárképén egy kronosztikon szerepelt. „a pestis MaLo erlplentl spIrltVI sanCto sInt aeVlternae LaVDes a laZlglbVs apatlensIbVs.”²³ (1739.)²⁴ Hasonló indítatásból az 1745-ig tartó pestis elmúltával a szolnokiak emeltek kápolnát hálából.²⁵ A csapások utáni hálaadás legelterjedtebb példája pedig az országszerte megtalálható Szentháromság-oszlopok jelenléte.²⁶

Lényeges kitérni arra is, hogy a jégesőt megelőző napon volt Szent László ünnepe. Összefüggés van a két esemény között, mivel az uralkodóhoz köthető a vízfakasztó legenda, valamint László király tiszteletére emelték az első kápolnát a 15. században.²⁷ A mélyen vallásos jászok az elemi csapás és a vízfakadás között azonnal kapcsolatot találhattak. Azonban, mint látható, a jégeső kapcsán nem említik a források a vízfakadást. Felmerül a kérdés, hogy mennyire tekinthető hitelesnek a szent kút történetében ez az esemény. Erre vonatkozóan eddig egyetlen korabeli forrás került elő a jászapáti tanácsulési jegyzőkönyvből. „Jász Berényi Uraimék reqirálták, hogy mostani újjonon Tamadott kútnál origalandó Kápolnához kő alá Szekereket adnank, áhová az N. Tanáts 15 Szekereket resolvált de most hamar nem lehet, hanem üdövel el nem mulattyuk, csak a Szegénység a’ Szántás el végezte.”²⁸ Vagyis mint nemrég keletkezett vízforrás, már Apátiban is ismert volt a berényi segítségkérés által.

²¹ MNL JNSzML V. 610 Jászapáti. Prothocollum Oppidi Jász-Apáthy. 1747. április 28. 28. p.

²² Csikós, 2017. 55. p.

²³ „A dőghalál csapásától megszabadító Szentléleknek örökkétartó dicséretet zengjenek az apáti jászok.”

²⁴ Vándorfy, 1895. 73. p.

²⁵ Réthly, 1970. 171. p.

²⁶ Magyar Katolikus Lexikon 12. kötet. Seq-szentl. Szerk.: Viczián János. Budapest, 2007. 976. p.

²⁷ Besenyi, 2016. 8. p.

²⁸ MNL JNSzML V. 610 Jászapáti. Prothocollum Oppidi Jász-Apáthy. 1747.

Itt ki kell térni Mátraverebély-Szentkútra is. A Bocskai-szabadságharc idejére elpusztult mátraverebélyi templom 1709-re épült újjá. A búcsújáróhelyhez szintén kapcsolódik Szent László-legenda. Eszerint a kunok ellen harcoló vitézei a völgyben szomjaztak. Az uralkodó lovát megsarkantyúzta és a patkányomból víz fakadt.²⁹ A Szent László-legendák között szerepel az éhező seregének imával szarvas és bölénycsordát hívó uralkodó is.³⁰ Dömötör Tekla a zarándoklatok és búcsúk vizsgálatakor arra jutott, hogy a mátraverebély-szentkúti gyógyulások 18. századi feljegyzése a zarándokhely tudatos fellendítését célozták meg.³¹ A vízforrás vallási színezetének gyors felerősödését segíthette az is, hogy 1737-ben egy jászberényi asszony élt át csodálatos gyógyulást Mátraverebély-Szentkúton.³² A gyógyító víz és annak fakadása több település hagyományában is megjelenik. Zalaiban egy férfinak Szűz Mária jelent meg álmában, míg Veszprémben a németek kérték a plébánosukat, hogy ásasson kutat, hátha megjelenik benne Szűz Mária. A jezsuiták a 18. században Máriavizet szenteltek, amelynek gyógyító erőt tulajdonítottak.³³ Az 1805-ös canonica visitatio alapján ismert, hogy a később megépült szentkúti kápolna eredeti oltárképén a Szűzanya látható Szent Istvánnal és Szent Lászlóval.³⁴

Jászberény lakossága 1746-ban, vagyis a kút keletkezését megelőző esztendőben 6 203 fő volt.³⁵ 1780-ban a jászberényi kutakról az alábbiakat jegyezték fel: „Jász-Berényben egy kút sincsen olyan, melynek a' vize inni jó volna. A' Tisztelendő Pater Franciscanusoké még fával vólt róva, addig a' vize jó vala inni; de a' mióta kövel ki rakattatott, a' vize inni nem alkalmas.”³⁶ Annyi biztos, hogy 1762-ben még deszkával fedett volt a szentkút.³⁷

Zemplénben a kút helyének kiválasztásakor fontos szempont, hogy ne folyjék bele szennyvíz vagy trágyalé.³⁸ A Bács-Kiskun

október 14. 31. p.

²⁹ Chinorányi Ede: Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története. Gyöngyös. 1929. 8-10., 17. p. (továbbiakban: Chinorányi, 1929.)

³⁰ Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Budapest, 1977. (2. kiad.) 295. p.

³¹ Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981. 209. p. (továbbiakban: Dömötör, 1981.)

³² Chinorányi, 1929. 49-50. p.

³³ Limbacher Gábor: Gyógyítóasszony Nógrádban a XX. század végén. In: Ethnographia. 1995. 2. sz. 787-827. p.; 818. p.

³⁴ közli Besenyi, 2016. 8. p.

³⁵ Bagi, 2014. 223. p.

³⁶ MNL JNSzML IV. 1.b. Jászkun Kerület közigazgatási iratai. D. Capsa XIII. Fasc. 3. Nr. 19.

³⁷ Besenyi, 2016. 9. p.

³⁸ Ujváry Zoltán: Források és kutak a zempléni hegyvidéken. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 8. Szerk.: Komáromy József. Miskolc, 1969. 367-

megyei Hajóson kútásás során 3-4 méter mélységben találtak vizet. Jobb minőségű víz reményében pedig magasabb helyeken ástak kutakat.³⁹ Erdélyben szintén dombon kezdték meg a kútásást.⁴⁰ Fontos a kútásás szempontjából a vízállás is, rendszerint a legszárazabb időszaknak megfelelő vízmélységet veszik alapul.⁴¹

A víz, mint az élethez elengedhetetlen feltétel, a berényi kutak csekély száma, valamint a jégeső hatására megjelenő vízfakadás együttes hatása isteni jelként ragyoghatott a jászberényiek előtt. A későbbi kápolnadomb aljában fakadt forrást körbe deszkázták és zsindellyel fedték be, majd még ugyanazon évben, ahogyan a jászapáti forrás is említi, megkezdték a szentkúti kápolna építését.⁴²

A kút keletkezése a természettudomány tükrében

Azonban van-e az eseménynek valós természettudományos háttere? Ahhoz, hogy a jégesőtől a vízfakadásig terjedő folyamat tisztázható legyen, meg kell vizsgálni a később emelt kápolna környékét. Az 1805-ös canonica visitatio feljegyzése szerint a kápolna „magas, száraz, és mindenféle veszedelemtől távoli helyen áll, a város vízen túli szélső részén, [...]”⁴³

Érdemes megfigyelni az ifj. Bedekovich Lőrinc által készített, 1816 körüli térképet, amelyen Jászberény azon területét rajzolta fel, amelyen a szent kút is található. Jól látható a „Zagyva derék” elnevezéssel a folyó medre, valamint a Zagyva kiöntése, amely nagyobb területet fed le. E kiöntés közvetlen közelében található egy domb, amelyen kereszt áll. A később felépült templom előtt kb. 40 méterre állt a domb, rajta kereszttel,⁴⁴ amelyet 1925-ben elhordtak.⁴⁵ A térképen látható, hogy a domb és a templom között található a szent kút.

1. ábra. MNL JNSzML XV. 1.a. JKK 1816. Fasc.2. Nr. 1192. – Jászberény szentkúti részének térképe 1816 körül

388. p.; 369. p. (továbbiakban: Ujváry, 1969.)

³⁹ Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária: A hajósi sváb parasztság hagyományos munkakultúrája. In: Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve 23. Szerk.: Bárh János. Kecskemét, 2007. 77-264. p.; 204. p.

⁴⁰ Magyar Néprajz nyolc kötetben. VIII. kötet. Társadalom. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest, 2000. 236. p.

⁴¹ Ujváry, 1969. 371. p.

⁴² Bagi, 2014. 286. p.

⁴³ Besenyi, 2016. 8. p.

⁴⁴ Besenyi, 2010. 107. p.

⁴⁵ Besenyi, 2016. 7. p.

Bár a szentkúti templom sokáig épült, és építése gyakran megakadt, egy dolog biztos volt: a helye. Ahogy a 20. század elejéről származó képeslapon is látható, a templom egy partosabb, magasabb részre épült. Feltehetően már az építők is óvni akarták a Zagyva esetleges kiáradásaitól.

2. ábra. Verseghy Ferenc Művelődési Központ Képeslaptár 0576. sz.

Mindebből arra lehet következtetni, hogy a szent kút helye volt a legalacsonyabb pont azon a részen, ami a Zagyva kiöntési területén kívüli esett. „Június 28-án este 10-kor, anélkül hogy a vihart dörgés vagy villámlás előzte volna meg, váratlan gyorsasággal az eget baljósan fekete felhők borították be. Pillanatokon belül megeredtek az ég csatornái, melyekből nem annyira eső, mint inkább tojás, sőt ökölnagyságú jégáradat zuhogott a szerencsétlen városra.”⁴⁶ A historia domus vonatkozó része újfent ide citálva jól mutatja, hogy egy villámárvízről lehetett szó. Sajnos a helyi és jársági források csekély száma nem enged következtetni az 1747-es évre, illetve a nyár csapadékosságára, mindazonáltal feltételezhető, hogy a talaj már telített lehetett vízzel. Ezt támasztja alá Réthly Antal időjárási gyűjteménye is. E szerint márciusban még országszerte jég volt a folyókon, a tavasz hűvös és csapadékos volt, áprilisban pedig Békés megyében hófúvásokat tapasztaltak.⁴⁷ Az erre érkező hirtelen jégeső és zivatar csak az utolsó cseppet jelenthette. Az áradásnak nem kell olyan mértékűnek lennie, hogy megszokott kiöntési területén túllépjen, és arról korabeli feljegyzések születhettek volna. Azonban elegendő lehetett ahhoz, hogy a talajvízre akkora nyomást gyakoroljon, hogy az fakadóvíz formájában megjelenjen.⁴⁸ Mint a bevezetőben is szó esett róla, 4 méter mélységben találták a Pieta-szobrot, vagyis a forrás mélyítésébe, kút kialakításába kezdtek a fakadóvíz megjelenésénél.⁴⁹

Összegzés

A szóban forgó időszakban a felvilágosodás még nem jelent meg Magyarországon. A barokk vallásosságot mélyen átítatták a hiedelmek és a babonák is, amelyek mélyen áthatották az emberek mindennapjait. A magyarországi boszorkányüldözések csak a 18. század végére szorultak vissza. A boszorkány pedig kapcsolatba hozható a kedvezőtlen időjárással, ahogyan a szegedi boszorkányok az akkori szárazsággal. A babonákon túl már a vallásos hagyományokhoz kapcsolódva jelen

⁴⁶ Szántó, 1974. 71. p.

⁴⁷ Réthly, 1970. 176-177. p.

⁴⁸ Hajagos Imre: Árvédelmi tapasztalatok. In: Vízügyi Közlemények 1917. 4-6. sz. 268-289. p.; 272. p.

⁴⁹ Besenyi, 2010. 106. p.

voltak a csodák, melyekkel az ismeretlent magyarázta meg a kor embere. A jeleket, intelmeket és álmokat az angyalokhoz, a különféle csapásokat (így a természetit is) az ördöghöz, boszorkányokhoz, garabonciásokhoz kötötték.⁵⁰ Így az éppen László-nap után érkező rendkívüli jégeső, valamint a vízfakadás azonnali válaszreakciót váltott ki a jászberényi szemtanúkból.

Mindezek mellett pedig fellelhető egyfajta tudatosság is arra, hogy a számukra különös eseményt hogyan lehet gyakorlati célokra felhasználni. A fennálló gazdasági helyzetben a lakosok „ügyesen dekódolták az isteni jelet”, és sikerrel készítettek egy új kutat, amely a várost szolgálhatta, míg a szent kútból származó víz gyógyító erejét⁵¹ valószínűleg a víz jobb minősége jelenthette.

⁵⁰ Dömötör, 1981. 56-67. p.

⁵¹ Besenyi, 2016. 8. p.